

**Відгук**  
**офіційного опонента**  
**доктора педагогічних наук, професора**  
**Малихіна Олександра Володимировича**  
**на дисертацію Ткачова Артема Сергійовича**  
**«Система формування ключових компетентностей інтелектуально**  
**здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих**  
**предметів», поданої на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних**  
**наук зі спеціальності 13.00.09 – теорія навчання**

В умовах стрімких змін, що відбуваються сьогодні в українському суспільстві, значно зростає роль компетентних високоінтелектуальних людей, здатних оперативно та нестандартно вирішувати складні проблеми в різних сферах професійної діяльності. Тому на часі пошук ефективних шляхів збереження й розвитку інтелектуального потенціалу країни. У свою чергу, це вимагає активізації державної політики щодо виявлення учнів з надзвичайними здібностями, створення оптимальних умов для їхнього навчання й розвитку.

У контексті викладеного своєчасність звернення А. С. Ткачова до проблеми навчання інтелектуально здібних учнів не викликає сумніву. З огляду на визначені в сучасних нормативних документах вимоги до розбудови Нової української школи виключна актуальність обраної дисертантом теми дослідження зумовлена ще і тим, ця проблема розглядається в ракурсі компетентно орієнтованої освіти.

Отже, представлене дослідження, в якому теоретично обґрунтовано й експериментально вивірено систему формування інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, вносить вагому лепту у вирішення злободених проблем шкільної освіти.

Дослідження виконане згідно з темою науково-дослідної роботи кафедри загальної педагогіки і педагогіки вищої школи Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Підвищення ефективності педагогічного процесу в середніх загальноосвітніх і вищих навчальних закладах» (ДР № 0111U008880).

Слід відзначити коректно розроблений науковий апарат дослідження. Так, дисертант на достатньому науковому рівні обґрунтував актуальність вибору теми, визначив мету, завдання, об'єкт і предмет дослідження, представив авторську концепцію вирішення обраної наукової проблеми, розкрив методологічні й теоретичні основи проведення наукового пошуку. Це свідчить про чіткість і узгодженість складових наукового апарату та дає змогу сформулювати цілісне уявлення про логіку наукового пошуку автора, інтерпретації ним отриманих даних.

Як встановлено в ході аналізу тексту дисертації, її основні наукові положення та висновки чітко сформульовані й належним чином обґрунтовані, що забезпечується належною методологічною базою, а також

опрацюванням і критичним аналізом значної кількості використаних джерел (925 найменувань, у тому числі 71 – англійською мовою), які включають наукові праці, нормативні освітні документи, навчальні підручники, науково-методичну літературу.

Аналіз тексту дисертації, автореферату та змісту публікацій А. С. Ткачова є підставою для висновку про наукову достовірність результатів проведеного дослідження. Успішне досягнення поставленої мети, виконання сформульованих завдань забезпечив вибір автором адекватних теоретичних, практичних і математичних методів дослідження.

Не викликає заперечень обрана дисертантом структура наукової праці, що достатньо повно відтворює логіку дослідницького задуму. Представлена наукова робота включає п'ять розділів, додатки та списки використаних джерел до розділів, загальні висновки, додатки. Усі розділи логічно завершені, їх висновки відповідають поставленим завданням та в концентрованому вигляді відображають основні положення відповідних частин дисертації.

Слід указати на безсумнівну наукову цінність і теоретичне значення результатів проведеного дослідження. Зокрема, А. С. Ткачовим вперше теоретично обґрунтовано, розроблено й експериментально перевірено систему формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів; конкретизовано основні функції цієї системи (мотиваційна, соціалізаційна, ціннісно-орієнтовна, навчальна, виховна, прогностична, управлінська, науково-дослідна, інформаційна, методична, технологічна, контрольно-коригувальна); введено в науковий обіг поняття «формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів».

До найбільш значущих наукових здобутків дисертанта слід віднести такі:

1) висвітлено генезу ідеї визначення й навчання інтелектуально здібних учнів, системно упорядковано результати попередніх наукових розвідок з окресленої проблеми, що дало змогу розробити стратегію власного наукового пошуку та намітити шляхи її реалізації;

2) схарактеризовано теоретичні й методологічні засади формування ключових компетентностей у високоздібних школярів 5-9 класів під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу, обрано адекватні науково-методологічні підходи (системно-синергетичний, аксіологічний, особистісно-діяльнісний, компетентнісний, акмеологічний, партисипативний) до розробки на теоретичному та практичному рівнях зазначеної проблеми;

3) теоретично обґрунтовано й розроблено систему формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, здійснено експериментальну перевірку цієї системи;

4) визначено критерії й показники, характеристики рівнів сформованості ключових компетентностей в учнів середніх класів.

5) з'ясовано специфіку формування ключових компетентностей у високоздібних учнів основної школи під час вивчення предметів суспільствознавчого циклу, що зумовлюється віковими особливостями й типовими ознаками учнів цієї категорії та педагогічними можливостями вказаних предметів;

б) виявлено педагогічні умови, що забезпечують успішне формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних школярів у процесі навчання суспільствознавчих предметів.

Суттєвим позитивним аспектом проведеного дослідження є глибоке вивчення й систематизація дисертантом наукової джерельної інформації, а також змісту міжнародних нормативних документів про реалізацію компетентнісного підходу в школі. Проведений аналіз дозволив А. С. Ткачову коректно сформулювати авторські визначення всіх ключових понять дослідження («здібності», «інтелектуальні здібності», «обдарованість», «геніальність», «компетентність», «ключова компетентність» тощо), а як наслідок – забезпечити чіткість і однозначність у формулюванні основних теоретичних положень та висновків дисертації.

Особливо значущим науковим доробком дисертанта є теоретичне обґрунтування й розробка авторської системи формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, що включає концептуально-цільовий, структурно-змістовий, формувально-функціональний і діагностично-результативний блоки.

Так, у концептуально-цільовому блоці цієї системи визначено науково-методологічні підходи, основні функції реалізації цієї системи, а також мету, завдання та принципи реалізації процесу формування в учнів зазначеного контингенту ключових компетентностей у процесі вивчення змісту освітньої галузі «Суспільствознавство». Представлені в цьому блоці концептуальні ідеї виконували роль основних орієнтирів під час організації подальшої дослідницької діяльності.

Структурно-змістовий блок розробленої системи вмістив у себе набір ключових компетентностей, якими мають оволодіти інтелектуально здібні учні основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів, а також відображає змістове наповнення структурних компонентів цих компетентностей. Оскільки проведене дослідження пов'язане з формуванням в інтелектуально здібних учнів середніх класів усіх десяти ключових компетентностей, визначених у концепції Нової української школи, цілком доцільним кроком дисертанта вважаємо визначення для них однакової структури, що містить такі компоненти: мотиваційно-цільовий (охоплює мотиви щодо оволодіння відповідною діяльністю та цілі, послідовне досягнення яких забезпечує здобуття очікуваного результату діяльності), когнітивно-процесуальний (являє інтегративну сукупність знань і вмінь, необхідних для результативного виконання поставлених завдань на підставі визначення різних можливих варіантів дій і виділення з-поміж них оптимальних для конкретної ситуації), особистісно-ціннісного (відображає

сформованість у суб'єкта діяльності особистісних якостей і цінностей, необхідних для її успішного виконання). У підрозділі автором дисертації докладно схарактеризований зміст цих компонентів для кожної ключової компетентності.

Формувально-функціональний блок системи охоплює технологію формування ключових компетентностей, відповідний педагогічний інструментарій (методи, форми, засоби), а також виявлені педагогічні умови, що сприяють успішній реалізації цього процесу. Зокрема, у процесі наукового пошуку було виявлено й теоретично обґрунтовано такі педагогічні умови: активне застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у ході формування вказаних компетентностей у високоінтелектуальних підлітків під час навчання суспільствознавчих предметів; залучення інтелектуально здібних учнів основної школи до здійснення самомоніторингу сформованості ключових компетентностей.

Зауважимо, що на першому етапі реалізації цієї технології розроблялись дидактичні та науково-методичні матеріали, необхідні для організації процесу формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних учнів основної школи, а також проводилась цілеспрямована педагогічна робота, спрямовану на розвиток у них зацікавленості й позитивного ціннісного ставлення до цих компетентностей, мотивів оволодіння ними. Підвищенню ефективності реалізації запланованого процесу сприяло також здійснення, відповідно до першої умови, спеціальної підготовки учителів суспільствознавчих предметів до формування ключових компетентностей у цих учнів.

Під час реалізації дієво-процесуального етапу розробленої технології забезпечувалось комплексне формування в інтелектуально здібних школярів знань, умінь та особистісних якостей, що входять до складу визначених ключових компетентностей. При цьому на даному етапі технології було реалізовано другу визначену педагогічну умову, що передбачала активне застосування сучасних інформаційно-комунікаційних технологій у процесі формування у школярів цих компетентностей.

Контрольно-коригувальний етап технології формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи під час навчання суспільствознавчих предметів передбачав визначення рівня сформованості в них цих компетентностей та за потреби внесення в освітній процес необхідних змін. Як уточнює дисертант, на цьому етапі технології використовувалась представлена в діагностично-результивному блоці система критеріїв і показників сформованості цих компетентностей, а на основі цього визначалися рівні їх сформованості. Цей етап також забезпечував дотримання третьої визначеної педагогічної умови: залучення інтелектуально здібних учнів основної школи до здійснення ними самомоніторингу сформованості ключових компетентностей.

Слід підкреслити, що позитивне враження склалося від змісту п'ятого розділу дисертації, присвяченого аналізу практичного впровадження розробленої системи в освітній процесі основної школи. Зокрема, у

підрозділі 5.2 докладно проаналізовані освітні технології, методи і форми навчання, які застосовувались з метою формування ключових компетентностей школярів. Причому в тексті дисертації арсенал дидактичного забезпечення цього процесу був конкретизований і деталізований за двома аспектами: конкретними ключовими компетентностями, які передбачалось формувати за допомогою визначених методів чи технологій, а також за класами, в яких навчались учні.

Вагомою заслугою автора є створення авторських комплексів оригінальних вправ і завдань для учнів різного віку. Наприклад, з метою формування в учнів 8 класів компетентності спілкування державною (рідною) школярів залучали до складання синквейнів, присвячених провідним поняттям теми уроку. З метою формування інформаційно-цифрової компетентності восьмикласники виконували завдання на основі аналізу фрагменту з книги М. Грушевського, причому саму книгу треба було знайти в мережі Інтернет за запропонованою електронною адресою.

На високому науковому рівні представлено також матеріали підрозділів 5.1 і 5.3, в яких наведено процедуру та результати діагностики стану сформованості в учнів ключових компетентностей учасників на констатувальному та контрольному етапах експерименту. Під час проведення діагностики використовувався комплекс різних методів, а також такі оригінальні діагностичні методики: «Вивчення ціннісних орієнтацій учнів «Фільм»» Д. Туліна, «Визначення життєвих цінностей особистості (Must-тест)» П. Іванова і Є. Колобової, «Діагностика ціннісних орієнтацій підлітків» В. Сопова і Л. Карпушіної, «Діагностика комунікативної соціальної компетентності (КСК)» тощо.

Результати аналізу й інтерпретації отриманих даних дозволило дисертанту дійти висновку, що розроблена система дійсно забезпечує успішне формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних учнів основної школи. Причому автором доведено статистичну достовірність отриманих даних про сформованість усіх ключових компетентностей, крім основних компетентностей у галузі природничих наук і технологій та математичної компетентності. Це свідчить не тільки про добре володіння дисертантом відповідними методами дослідження, але й і про його наукову принциповість. Водночас вважаю за необхідне відзначити, що в стані сформованості в учнів експериментальної групи цих компетентностей протягом експерименту теж відбулись позитивні зміни.

Важливо також відзначити високе практичне значення результатів дослідження, адже позитивні результати експериментальної перевірки розробленої системи є підставою для її широкого впровадження в процес навчання високоздібних школярів середніх класів в інших закладах загальної середньої освіти. У пригоді шкільним педагогам також стане розроблене й апробоване дисертантом науково-методичне та дидактичне забезпечення зазначеної системи. Крім того, матеріали дисертації можуть бути використані під час викладання педагогічних дисциплін, спецкурсів для студентів і магістрів закладів вищої педагогічної освіти, у системі підвищення

кваліфікації учительських кадрів, під час укладання підручників, навчальних посібників, проведення педагогічної практики, написання магістерських робіт.

Підкреслимо, що зміст, результати та висновки дослідження адекватно відображають ключові позиції дисертації. Виклад результатів дослідження в 73 працях (серед яких: 3 монографії, 18 навчальні посібники, 25 статей у наукових фахових виданнях, 5 статей у наукових періодичних виданнях інших держав, 1 стаття в інших виданнях, 21 тези доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій) підтверджує фундаментальність наукової роботи та широку апробацію її результатів.

Високо в цілому оцінюючи проведене дослідження, вважаємо за необхідне висловити певні зауваження:

1. У підрозділі 1.1 докладно висвітлено генезу ідеї виявлення й навчання інтелектуально здібних учнів, розкрито внесок відомих зарубіжних науковців у дослідження проблеми здібностей, схарактеризовано відомі в світі моделі інтелекту. Водночас зауважимо, що наукові доробки з цього питання вітчизняних учених за минулі часи проаналізовано достатньо поверхово.

2. Викликає деякий сумнів доцільність представлення науково-методологічної основи дослідження не в першому, а у третьому розділі дисертаційної роботи.

3. У підрозділах 1.2 дисертації наведено п'ять таблиць, в яких відображено різні позиції вчених стосовно тлумачення основних понять дослідження. Не заперечуючи цінність цих таблиць у висвітленні загальної логіки дослідження, вважаю, що самі ці таблиці слід було перенести в додатки, а в основному тексті залишити тільки авторські міркування щодо впливу цих позицій на формулювання авторських теоретичних положень.

4. Підрозділ 1.3 представленої наукової роботи присвячений аналізу стану розробленості проблеми навчання інтелектуально здібних учнів основної школи в сучасній педагогічній теорії та практиці. Проте дисертаційне дослідження має більш вузьку тему. Тому наукові розвідки треба було обмежити тільки аналізом стану теоретичної та практичної розробленості обраної для дослідження проблеми, тобто проблеми формування ключових компетентностей в інтелектуально здібних учнів середніх класів під час вивчення освітньої галузі «суспільствознавство».

5. На мою думку, практична цінність дисертації значно б зросла, якщо в підрозділі 5.2 була представлена узагальнююча таблиця з відображенням того, які освітні технології, методи, форми рекомендується використовувати під час вивчення учнями 5–9 класів конкретних тем на уроках суспільствознавчого циклу з метою формування тієї чи іншої ключової компетентності.

6. З тексту дисертації не зовсім зрозуміло, як реалізовувались деякі діагностичні процедури (наприклад, за допомогою методики А. Божович та

І. Маркової, методики В. Сопова і Л. Карпушіної) для виявлення динаміки в стані сформованості в учнів різних складників ключових компетентностей. Ураховуючи складність цих процедур, варто було в дисертації їх описати докладніше, що дало б змогу скласти більш повну картину про роботу дисертанта в цьому напрямі.

7. Необхідно відзначити, що ефективність процесів навчання й розвитку інтелектуально здібних учнів підліткового віку значною мірою визначається грамотно організованою з педагогічної точки зору підтримкою з боку вчителя. Однак цей аспект розкритий в дисертації недостатньою мірою.

У підсумку наголосимо, що висловлені зауваження не зменшують значущості проведеного дослідження, яке присвячене актуальній проблемі, має наукову новизну й теоретичне значення, практичну цінність та являє собою вагомий внесок у теорію дидактики. На основі вивчення змісту дисертації, автореферату, наукових публікацій дисертанта визначено, що дисертація відповідає паспорту спеціальності 13.00.09, а сформульовані в ній висновки – поставленій меті та завданням.

Таким чином, дисертація «Система формування ключових компетентностей інтелектуально здібних учнів основної школи у процесі навчання суспільствознавчих предметів» є науковою роботою, що відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13, 14 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою КМ України № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами згідно постанови КМ України № 656 від 19.08.2015 р.), а її автор, Ткачов Артем Сергійович, заслуговує на присудження наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 13.00.09 – теорія навчання.

### Офіційний опонент:

доктор педагогічних наук, професор,  
завідувач кафедри романо-германських мов  
і перекладу Національного університету  
біоресурсів і природокористування  
України (м. Київ)

О. В. Малихін

